

Oponentský posudok

na habilitačnú prácu Tatiany Bužekovej: *Nepriateľ zvnútra: Nadprirodzená hrozba v ľudskej podobe*. VEDA Bratislava 2009, 144s.

V prípade osobnosti, ktorá sa o titul docentky uchádza, teda Tatiany Bužekovej sa mi zdá prinajmenej istým spôsobom arogantné, posudzovať len predloženú monografiu. Prečo? Pôsobí v etnologickej vede takmer 2 desaťročia a zvlášť, i keď si to mnohí kolegovia, ponorení do svojej výskumnej agendy nevšimli, v kognitívnej antropológii stojí v prvej línii. Prináša zakaždým nové pohľady, nové teoretické diskurzy rezonujúce v svetovej kognitívnej a psychologickej antropológii, ktorými sa inšpiruje a pokúša sa z nich impulzy overovať na slovenskom etnografickom/folkloristickom materiáli, ako aj v pedagogickej praxi.

Témou monografie je pre mnohé vedecké komunity v súčasnom racionalistickom svete akoby dávno zabudnutý fenomén nadprirodzených predstáv, presnejšie bosoráctva a čarodejníctva, ktorý moderná slovenská etnológia a folkloristika z pozície jeho zaradenia do ľudovej viery skúmala ako relikť archaických mytologických štruktúr ľudového náboženstva, resp. vo folkloristike ako súčasť ľudovej prózy.

Habilitantka sa prácou pokúsila o iný pohľad. Iracionálne nadprirodzené predstavy, či už tradičné alebo novšie pretrvávajú i v súčasnosti, napriek racionalite súčasného sveta a moderného vzdelania.

Výskumný materiál zozbieraný v lokalitách západného a stredného Slovenska týkajúci sa nadprirodzených bytostí a udalostí, nadprirodzených vysvetlení a prírodných úkazov, ktoré sa vyjadrujú vo forme tradičných rozprávání si podľa autorky vyžiadal nazeranie naň cez viaceré teoretické koncepcie a interpretuje ich z perspektívy kognitívnej antropológie a evolučnej psychológie.

Monografia je logicky rozčlenená, okrem úvodu a záveru, do 4 kapitol. s výstižnými názvami. V úvode podáva hutný prehľad teoretických konceptov skúmaných javov ako v antropológickom bádání tak aj v sociálnej histórii. Prezентuje svoje východiská uvažovania o tradícii, teda aj tradičných rozprávání o nadprirodzených bytostiach a javoch v zmysle Boyerovej definície, v ktorej okrem opakovania zohrávajú rovnako významné úlohy sociálna interakcia a psychologická významnosť. Ďalej nás uvádza do problematiky vysvetlení uvedených javov z perspektívy evolučnej psychológie Sperberovských reprezentácií a doménovú špecifickosť myslenia, ktorá spočíva

v predpoklade existencie kognitívnych systémov (modulov) riešiacich úlohy nezávisle jeden od druhého.

V prvej kapitole nazvanej „Skutočnosti neskutočných vecí“ ma najviac zaujala časť anti-intuitívnych predstáv v súvislosti s nadprirodzenými konceptami šírenými spontánnym spôsobom. Podľa Boyera práve porušenie intuitívnej ontológie vedie ku kognitívnemu úsiliu, pričom zdôraznil, že aby bol koncept prijatý musí byť porušenie minimálne. Výborne to ilustrujú rozprávania o nadprirodzených vlastnostiach bosoriek, jej pomocníkoch a praktikách škodenia.

Druhá kapitola nazvaná „Sociálne relevantná príčina nešťastia“ z kognitívnej perspektívy sleduje vysvetlenia nezvyčajných udalostí, nešťastí, smrti, choroby, ktoré ak vykazujú nejakú kauzálnu súvislosť (spoločnú príčinu, prvá je príčinou druhej) nadobúdajú nadprirodzené koncepty. Príklady kauzálnej súvislosti reprezentujú rozprávania o znameniach, osude, druhý typ rozprávania o urieknutí, kliatbach, porobení, bosorkách, gniavení, posadnutí a zlých duchoch predpokladajú negatívne konanie osôb, t.j. dávajú odpoveď, že niekto to urobil, čo je podľa Boyera prirodzená reprezentácia udalostí. Materiál v monografii to potvrdzuje a vzťahuje sa na sieť sociálnych vzťahov, napätí, nerovností vnútri sociálnej štruktúry, z ktorej prirodzene skupina vylupovala jedincov odlišujúcich sa z priemeru majetkom alebo fyzickými, či mentálnymi dispozíciami. Najčastejšie, ako uvádza autorka odlišnosť bosoriek bola spájaná s majetkom, ktorý získali na úkor iných. Podrobne rozoberá reputáciu bosoriek i úlohu klebiet pri dlhodobom procese budovania reputácie, prekračujúcej generácie. Pre väčšinu čitateľov je zaujímavá aj pasáž obsahujúca zdôvodnenia významu klebiet tak antropológov ako aj evolučných psychológov zhodujúcich sa v názore, že plnia funkciu sociálnej kontroly a efektívny spôsob udržovania noriem a hodnôt skupiny. Tretia kapitola s názvom „Príbehy nášho života je venovaná šíreniu narácií, problematike epizodickej a naratívnej pamäti a emóciám, ktoré naratívy v poslucháčoch vyvolávajú, pričom upozorňuje, že z evolučného hľadiska vedci za najstaršiu emóciu považujú strach. Zaujímavo je ilustrovaný aj koncept odporu, ktorý v ľuďoch vyvoláva konanie, ktoré je v danom kultúrnom prostredí považované za neľudsky motivované, čo odzrkadľujú aj ilustratívne príbehy (dotyk, jedlo, vec od bosorky).

V poslednej kapitole s názvom „Veriť alebo neveriť“ autorka analyzovala rozprávania v dvoch rovinách: 1. rozlišovala príbehy expertov a príležitostných rozprávačov, 2. všimla si vyjadrenia výrazne negatívneho postoja k obsahu a vyjadrenia neutrálneho alebo pozitívneho postoja. Pozitívne postoje sa opierali o osobné skúsenosti

a dôveryhodnosť zdroja, od ktorého rozprávanie počuli (rodina, blízki susedia...), prípadne k nim zaujali neutrálny postoj. V prípade urieknutia sa vyzdvihoval aj pozitívny postoj lekárov, resp. v súčasnosti za dôveryhodný zdroj sú považované aj médiá.

Bohatý zdroj informácií o vedeckom uvažovaní sociálnych vedcov nad problematikou nadprirodzených predstáv zúžitkovala Tatiana Bužeková originálnym spôsobom a otvorila cestu podobným analýzám aj iných fenoménov evolučne a sociálne podmieneným.

Habilitačná práca PhDr. Tatiany Bužekovej je inšpiratívnym dielom z oblasti kognitívnej antropológie. Spĺňa všetky kritériá predpísané pre habilitačné práce a preto jej po úspešnej obhajobe navrhujem udeliť titul docentky v odbore 3.1.3. Etnológia.

Bratislava 1. 6. 2013

prof. Viera Feglová, CSc.